

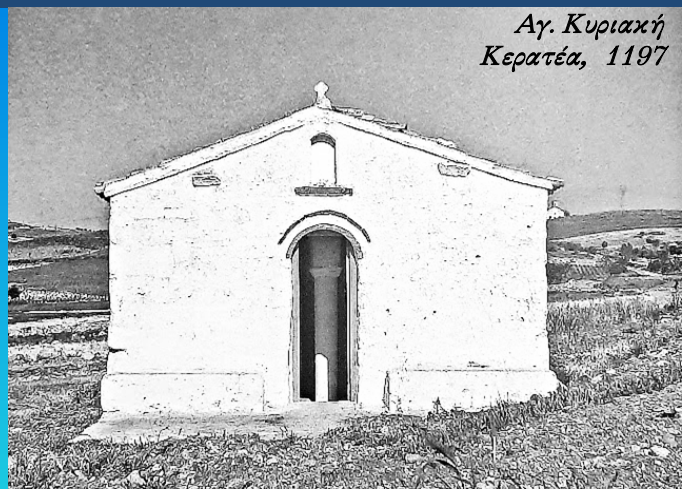
Επέτειος 800 ετών
από την κοίμηση του
αγ. Μιχαήλ του Χωνιάτου
Μητροπολίτου Αθηνών
1222 – 2022

17

Φ

Επιμέλεια
αρχιμ. Μιχαήλ Χαρ. Σταθάκης

Ο άγιος Μιχαήλ
και ναοί των Μεσογείων.
Μια επισήμανση στην
εικονογραφία
του αγίου Δημητρίου.

Αγ. Κυριακή
Κερατέα, 1197

*“...οἶκος ἀνιστῶ τοὺς πεσόντας τῷ χρόνῳ,
ἄλλους νεουργῶ (μαρτυρεῖ πᾶς ὁ βλέπων)...”*

Στα τελευταία αφιερώματα προς τιμήν του αγίου Μιχαήλ του Χωνιάτου είχαμε την ευκαιρία να θυμηθούμε πολλά ιστορικά γεγονότα αλλά και τις συνθήκες που τα διαμόρφωσαν. Ξεκινώντας με την διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας από τον Μιχαήλ Ψελλό και τον μαθητή του Ιωάννη Ιταλό είδαμε ότι η κατεύθυνση που δόθηκε από τον τελευταίο και τους μετέπειτα διαδόχους στην αντίστοιχη πανεπιστημιακή έδρα της Κωνσταντινουπόλεως έδινε υπέρμετρη βαρύτητα στην ατομική προσπάθεια του ανθρώπου να επικοινωνήσει και να ενωθεί με το θείο. Η προσπάθεια όμως αυτή περιοριζόταν στο άτομο χωρίς να θεωρεί αναγκαίο το σύνολο. Η

ενίσχυση του ορθολογισμού οδήγησε σε ευθεία αμφισβήτηση της θεολογικής αυθεντίας, όπως αυτή διατυπωνόταν εν αγίω Πνεύματι μέσω των Συνόδων της Εκκλησίας. Αυτό γέννησε τις Χριστολογικές έριδες που ταλάνισαν την Εκκλησία τον 12^ο αιώνα, τις οποίες έζησε από κοντά και ο ίδιος ο άγιος Μιχαήλ, αφού ζούσε στην Κωνσταντινούπολη την ίδια περίοδο και μάλιστα ως κληρικός. Οι έριδες είχαν βασικό τους πυρήνα τα ερωτήματα «ποιου Χριστού είναι το σώμα και αίμα που κοινωνούμε;» και «εάν η θέωσή μας είναι ηθική και κατ' υιοθεσίαν». (Βλ σχετικά στο 12^ο αφιέρωμα [Ο "Κατακερματισμός" του Μιχαήλ Χωνιάτη - Φως Φαναρίου \(fosfanariou.gr\)](http://fosfanariou.gr)).

Η κατάσταση αυτή διαπότισε την βυζαντινή κοινωνία της εποχής με αποτέλεσμα ο κατακερματισμός να έλθει σαν φυσικό επακόλουθο. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι πλέον παύουν να οικοδομούνται ναοί μεγάλου μεγέθους, που δημιουργούν της αίσθηση στους πιστούς της συσσωμάτωσης και του σώματος της Εκκλησίας συναζόμενο επί το αυτό· περνάμε στην φάση των μικρών ατομικών-οικογενειακών ναών, ως απότοκα της πεποίθησης των πιστών περί ατομικής σωτηρίας. Η Πόλη πέφτει στα χέρια των Λατίνων Σταυροφόρων χωρίς να δημιουργείται ταυτοχρόνως αίσθημα ανάγκης ομόνοιας και συνασπισμού των περιφερειακών τοπικών δυνάμεων (ηγεμονίσκων). Αντιθέτως οι τελευταίοι διακρίνουν τώρα την ευκαιρία να αυξήσουν τις κτήσεις και την επιρροή τους. Έτσι έχουμε την Αυτοκρατορία της Νίκαιας, της Τραπεζούντας, το Δεσποτάτο της Ηπείρου και εκείνο του Μυστρά. Η έδρα του Πατριαρχείου μεταφέρεται στην Νίκαια, αλλά δημιουργούνται οι πρώτες αποσχιστικές τάσεις με την πρόφαση την εκτός των συνόρων έδρα του Πατριαρχείου και αιτία φυσικά τον αγώνα επικράτησης κάποιου έναντι των υπολοίπων.

Με την σειρά του το διαμορφωθέν αυτό κλίμα οδήγησε στην διαμόρφωση των εθνικών ιδεών και κρατών της Βαλκανικής και όχι μόνο, αλλά και στην δημιουργία αιτήματος εκκλησιαστικής αυτονομίας που ανάγκασε το Οικουμενικό Πατριαρχείο να το αναγνωρίσει και έτσι να δημιουργηθούν οι εθνικές Εκκλησίες, κάτι που βλέπουμε να εξελίσσεται ακόμα και στις ημέρες μας. (βλ. 13^ο αφιέρωμα [Μιχαήλ Χωνιάτης: "Κατακερματισμός" Β' Μέρος - Φως Φαναρίου \(fosfanariou.gr\)](http://fosfanariou.gr)).

Ο άγιος Μιχαήλ εκτιμώντας σωστά το μέλλον, το οποίο δεν περιλάμβανε την ανασύσταση του ενδόξου παρελθόντος της αυτοκρατορίας, όσο και εάν το ποθούσε και ο ίδιος, φαίνεται να δημιουργεί ένα οικονομικό-κοινωνικό δίκτυο μεταξύ των επισκόπων και των λογίων της ευρύτερης περιοχής του Ελλαδικού χώρου. Διατηρούν αλληλογραφία και ανταλλάσσουν επισκέψεις, προϊόντα κ.λπ. Η Θήβα, η Χαλκίδα, η Κάρυστος, η Κρήτη, η Ραιδεστός, η Θεσσαλονίκη, οι Νέες Πάτρεις (Ίπάτη), το Δυρράχιο και η Ναύπακτος είναι μερικές από τις πόλεις που συμμετέχουν σε αυτό το δίκτυο επικοινωνίας.

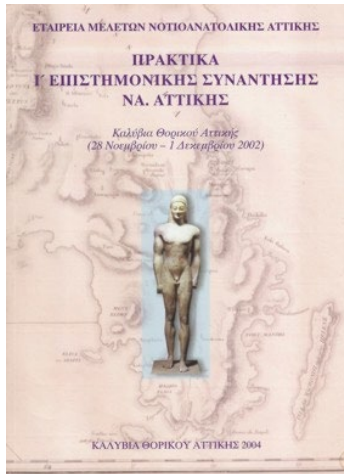
Ο άγιος Μιχαήλ έχει συνειδητοποιήσει ότι η κοινή γλώσσα, η κοινή πίστη και ο κοινός τόπος είναι ο συνεκτικός δεσμός όλων όσων κατοικούν στην Ελλάδα, είναι Έλληνες και αποτελούν ένα έθνος. Τότε λοιπόν θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι μπαίνει ο θεμέλιος λίθος του Νέου Ελληνισμού, άλλωστε είναι ο πρώτος που χρησιμοποιεί εβδομήντα έξι φορές στα έργα του τον όρο Έλλην και Ελλάς πλήρως απαλλαγμένο από το θρησκευτικό ειδωλολατρικό τονισμό του. Ο Μητροπολίτης των Αθηνών γνώριζε ότι έπρεπε να τεθούν γερά θεμέλια περίξ του θεμελίου λίθου, εάν θέλει να επιβιώσει και να μακροημερεύσει το οικοδόμημά του.

Ως αρχιτέκτων λοιπόν σχεδιάζει και φαίνεται να βαδίζει επί σχεδίου, παρά την εντύπωση που δίνει του άμοιρου και ανήμπορου γηραιού και ανυπόληπτου επισκόπου που αυτοεξορίστηκε στο νησί της Κέας μετά την παράδοση των Αθηνών στους Φράγκους. Είναι πιθανόν ότι όλοι οι υπό τον Μητροπολίτη Αθηνών Επίσκοποι και όσοι συνδέονταν πνευματικώς με τον άγιο συμφώνησαν να μνημονεύουν το όνομα του Πάπα και να αναγνωρίσουν το πρωτείο της Ρώμης ώστε να εξαγοράσουν τον καιρό όπως γράφει ο ίδιος ο Χωνιάτης παρηγορώντας σχετικά τον Επίσκοπο Ευρίπου. Ο ίδιος εγκατέλειψε την θέση του στην Αθήνα διότι de facto ήρθε ο αντικαταστάτης του από την Ρώμη. Οι υπόλοιποι όμως που είχαν την δυνατότητα ελιγμού, προτιμήθηκε για την πνευματική ωφέλεια του ορθοδόξου λαού να κινηθούν διπλωματικά ώστε να διατηρήσουν την θέση τους και να εξασφαλίσουν ότι δεν θα έρθουν νέοι ποιμένες να προσηλυτίσουν τον λαό σε νέα δόγματα. (βλ. 15^ο αφιέρωμα [Ο αρχιτέκτων - Φως Φαναρίου \(fosfanariou.gr\)](http://fosfanariou.gr)).

Το αρχιτεκτονικό όμως σχέδιο δεν ολοκληρώθηκε μόνο με αυτή την κίνηση. Ο άγιος Μιχαήλ, που συνεχώς οδυνάται για την οικονομική ένδεια των Αθηνών, αναπτύσσει μια αξιολογότερη οικοδομική και καλλιτεχνική - μεταξύ άλλων- δραστηριότητα. Δεν θα αναφερθούμε εδώ για την ανακαίνιση του Παρθενώνος, ούτε για την Μικρή Μητρόπολη, την Παναγία Γοργοεπήκοο-Άγιο Ελευθέριο, μνημεία για τα οποία θα παρουσιαστεί ξεχωριστό αφιέρωμα, αλλά θα σταθούμε στις μικρές εκκλησίες που ανοικοδομήθηκαν ή αγιογραφήθηκαν στην περιοχή των Μεσογείων, όταν εκείνος ήταν Μητροπολίτης στην έδρα του, δηλαδή από το 1182 έως το 1204 και με εκείνες που φαίνεται ότι ιστορούνται όσο εκείνος είναι αυτοεξόριστος, από το 1204 έως και το 1222 και τέλος με εκείνες που ο τοιχογραφικός τους διάκοσμος αποδίδεται υπό τον ήχο των διδαχών ή συμβουλών ή και προτροπών του ιδίου όταν ζούσε.

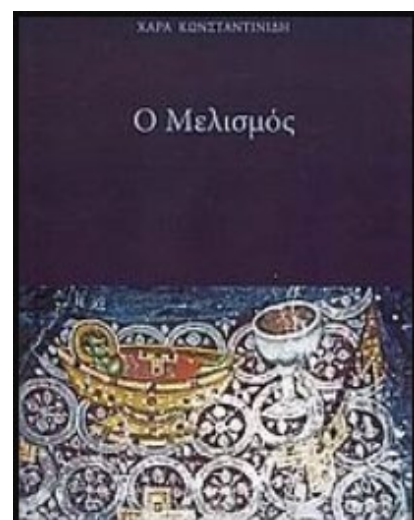
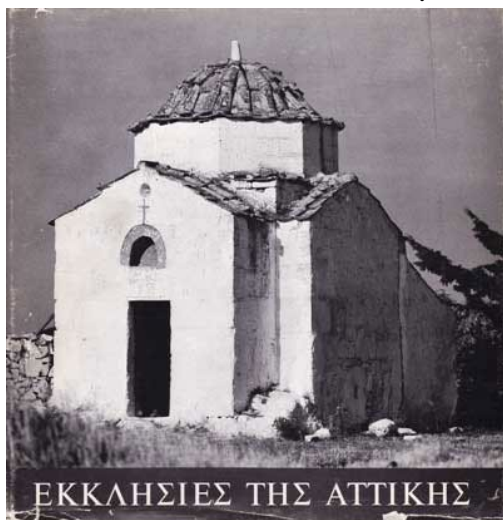
Θα παραθέσουμε το ποίημα του αγίου *«Ανεπίγραφοι πρὸς τὴν Θεοτόκον στίχοι»* το οποίο δημοσιεύθηκε από τον Αθανάσιο Παπαδόπουλο Κεραμέα στο περιοδικό *«Ἄρμονία»* 6-7, το 1902. Στη συνέχεια ακολουθεί ένα σύντομο ιστορικό από την ιστοσελίδα της *Ιεράς Μητροπόλεως Μεσογαίας και Λαυρεωτικής* περί των εκκλησιαστικών της μνημείων, τα οποία είναι διάσπαρτα στην περιοχή και πολλά εξ αυτών είναι έργα του αγίου ή σχετίζονται μαζί του.

Θα δοθεί η ευκαιρία σε επόμενα αφιερώματα να δούμε όχι μόνο συγκεντρωτικά και σε μορφή καταλόγου τα μνημεία που σχετίζονται με τον άγιο Μιχαήλ, αλλά αναλυτικότερα αξιολογώντας και τον ρόλο τους στην διάπλαση κοιναισθητικών προτύπων ιστορικής συνείδησης, δογματικής αφύπνισης και εθνικής αντιστασιακής ανασυγκρότησης.

Ιδιαίτέρως σήμερα θα σταθούμε σε δύο ναούς, την Παναγία Βαραμπά του Μαρκοπούλου Μεσογαίας και θα παραδέσουμε απόσπασμα από την ανακοίνωση του Στέλιου Μουζάκη «Ακτιδογραφήματα σε εκκλησίες της Νοτιοανατολικής Αττικής» που δημοσιεύθηκε στα Πρακτικά της Γ' Επιστημονικής Συνάντησης Νοτιοανατολικής Αττικής, Καλύβια Θωρικού, 2004 και στην Αγία Κυριακή Κερατέας, με

αντίστοιχη χρήση αποσπασμάτων από το βιβλίο «*Εκκλησίες της Αττικής*» των Μπούρα Χαρ.- Ανδρεάδη Ρ.- Καλογεροπούλου Α. που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1969, από την ιστοσελίδα της Μητροπόλεως Μεσογαίας και από το βιβλίο «*Ο Μελισμός*» της Χαράς Κωνσταντινίδη, που εκδόθηκε το 2008 από τις εκδόσεις «Κυριακίδη».

Το φωτογραφικό υλικό από την Αγία Κυριακή είναι δημοσιευμένο στην εργασία του Παναγιώτη Μαραγκουδάκη, αρχιτέκτονα του Ε.Μ.Π., «Αγία Κυριακή, Κερατέα Αττικής», υπό την επίβλεψη της Ντούλας Μουρίκη.

Και οι δύο ναοί που θα δούμε ιστορούνται όταν ο άγιος Μιχαήλ είναι ακόμα Μητροπολίτης στην έδρα του.

Τέλος παρατίθεται ως επίμετρο μια επισήμανση στην εικονογραφία του αγίου Δημητρίου.

**Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου
ἀνεπίγραφοι πρὸς τὴν Θεοτόκον στίχοι.**

Πολλὰ προσῆξα σὺν πόθῳ καὶ πόνῳ
τῷ σῷ λάχει. πάναγνε, καὶ τῷ ποιμνίῳ.
Ἐκάλλυνά σου τὸν ναόν, πρῶτος πόνος·
ἐπιπλα τιμήεντα καὶ σκευὴ φέρω·
ἀγρούς προσάγω, προξενῶ κτήσεις νέας,
ποιμνία, βουκόλια, πᾶν ζώων γένος·
οἴκους ἀνιστῶ τοὺς πεσόντας τῷ χρόνῳ,
ἄλλους νεουργῶ (μαρτυρεῖ πᾶς ὁ βλέπων),
τὸν κληρὸν αὖξω, τοὺς φόρους ἐλαφρύνω,
ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἐξανασπῶ ριζόθεν.
Τοιαῦτα τᾶμά, τὰ δὲ σὰ πρὸς με πλέω
καὶ μείζονα, δέσποινα, καὶ κρείττω λόγου.
Λύπας ἀφαιρεῖς, συμφορὰς ἀποτρέπεις,
νόσους διώκεις, ἐκ πυλῶν Ἰδοῦ ρύη·
ἐχθρῶν πανουργεύματα καὶ πλοκάς δόλων
ὡς νῆμα σαθρὸν τῆς ἀράχνης ἐκλύεις.
Ἐν λείπεταιί μοι τῶν καλῶν τῶν ἐν βίῳ,
θανεῖν ὅπου βέλτιον· οὐ γὰρ ἐνθάδε,
ὅπου τελωνῶν ἐστὶ τὸ κράτος μέγα,
θνήσκοντας ἔνθα τοὺς Θεοῦ παραστάτας
ὕμνουσι, λακτίζουσιν (ὦ θεία δίκη)
καὶ δεύτερον κερνῶσι θανάτου σκύφος.
Ἐκεῖ θανοίμην, ἔνθα τὸν πλείω δρόμον
ζωῆς ἐμῆς ἤγνυσα μοχθῶν ἐν λόγοις.
Ἐνταῦθα ταῦτα καὶ μετὰ ζωῆς τέλος.
Ῥύου με πυρός, εὐμένιζε σὸν τόκον
καὶ τοῖς χοροῖς σύνταπτε τῶν σεσισμένων.

Απόδοση στα Νέα Ελληνικά:

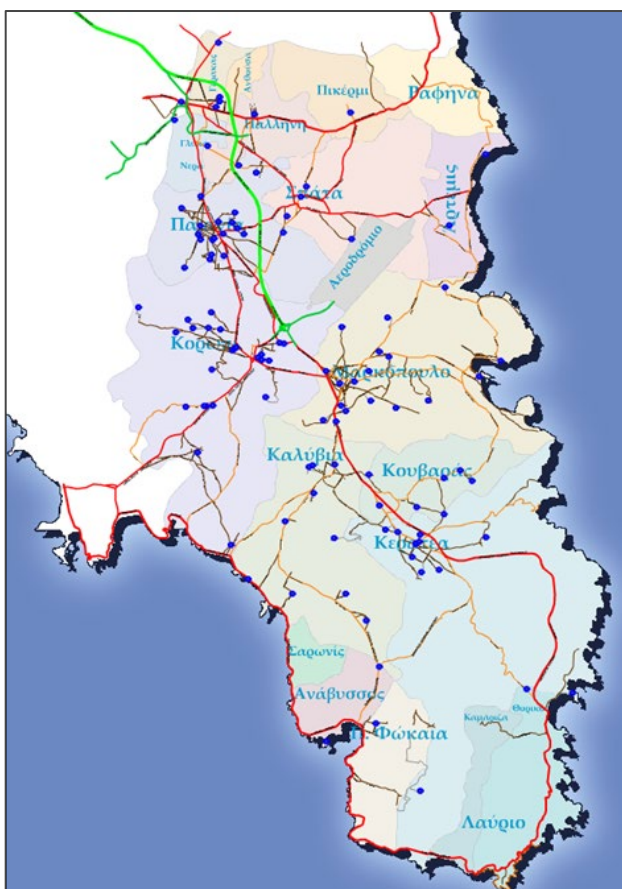
«Πολλά προσέφερα με επιθυμία και πόνο μαζί στον κλήρο και στο ποιμνιό σου, Πάναγνε. Ομόρφυνα το ναό σου, η πρώτη μου φροντίδα με το να φέρω πολύτιμα έπιπλα και σκεύη, με το να φέρω αγρούς και να προσφέρω νέα κτήματα, ποιμνία, αγελάδες, βοδιών και κάθε είδος από τα ζώα, να ανεγείρω οίκους (ευκτήριους) που έπεσαν με το πέρασμα του χρόνου, άλλους να ανακαινίζω, γεγονός που το μαρτυρεί ο καθένας που βλέπει. Τη γη ν' αυξάνω, τους φόρους να ελαφρύνω ή καλύτερα να πω, τους ξερίζωσα. Τέτοια τα δικά μου, τα δικά σου σε μένα είναι περισσότερα και καλύτερα, Δέσποινα, και ανώτερα λόγου. Απομακρύνεις τις λύπες, εμποδίζεις τις συμφορές, διώχεις τις αρρώστιες και σώζεις από τις πύλες του Άδη. Αχρηστεύεις τις πονηρίες των εχθρών και τις δόλιες πλεκτάνες, σαν φθαρμένο ιστό αράχνης. Ένα μού λείπει από τα καλά πράγματα στη ζωή μου, να πεθάνω όπου είναι καλύτερα. Όχι όμως εδώ, όπου είναι η εξουσία των τελωνών, εδώ που θανατώνονται οι βοηθοί του Θεού, απογυμνώνονται και δέχονται κλωτσιές. Ω Θεία Δίκη, για δεύτερη φορά θα κεραστούν το ποτήρι του θανάτου. Μακάρι να πεθάνω εκεί, όπου τον περισσότερο δρόμο της ζωής μου τον διένυσα μοχθώντας αγωνιζόμενος με τις διδαχές μου. Εδώ βρίσκονται αυτά και μετά το τέλος της ζωής. Λύτρωσέ με από τη φωτιά, συμφιλίωσέ με τον Υιό σου και συμπάραταξέ με στο χώρο των λυτρωμένων».

Από την ιστοσελίδα της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσογαίας και Λαυρεωτικής.

Εντυπωσιάζουν τον οδοιπόρο της Νοτιοανατολικής Αττικής τα διάσπαρτα εκκλησιάκια, άλλοτε παρεκκλήσια ενταγμένα στον οικιστικό κορμό και άλλοτε εξωκλήσια σπαρμένα στην ύπαιθρο. Θα τα συναντήσουμε σκαρφαλωμένα στα βουνά, στην κορυφή ή στις πλαγιές των λόφων, απλωμένα στους κάμπους ή στρυμωγμένα ανάμεσα στις κατοικίες των εξελισσόμενων κωμοπόλεων, μνημεία μιας άλλης εποχής.

Η ευσέβεια και η φροντίδα των κατοίκων, τα έχει διασώσει ως τις μέρες μας, έστω και αν καμιά φορά οι νεότερες προσθήκες και επισκευές δεν έχουν το αισθητικό αποτέλεσμα που αναδύει η απείριττη ομορφιά των παλαιότερων στοιχείων. Συχνά εκπλήσσουν με τη μεγαλοπρεπή τους ταπεινότητα, το μικρό μέγεθος, την προχειρότητα και το ακανόνιστο της κατασκευής. Δυο, τρία δέντρα, ένα πεζούλι, ένα μικρό εξωκλήσι, φτιάχνουν

συχνά ένα όμορφο τόπο επικοινωνίας με το υπερφυσικό. Κτισμένα τα περισσότερα μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες, τα χρόνια της τουρκοκρατίας, είναι γνήσιοι εκφραστές μιας παράδοσης που απέφυγε την ματαιότητα της πρόκλησης και προσπάθησε να προσεγγίσει το θείο με απλότητα και ταπεινότητα, μιμούμενη το παράδειγμα του Θεανθρώπου.

Κάποια από τα εκκλησιάκια μέσα από αλλεπάλληλες οικοδομικές φάσεις διασώζουν μια μακραίωνη ιστορία και αποτελούν σιωπηλούς μάρτυρες διαφόρων εποχών της ιστορικής πορείας της Νοτιοανατολικής Αττικής, μιας

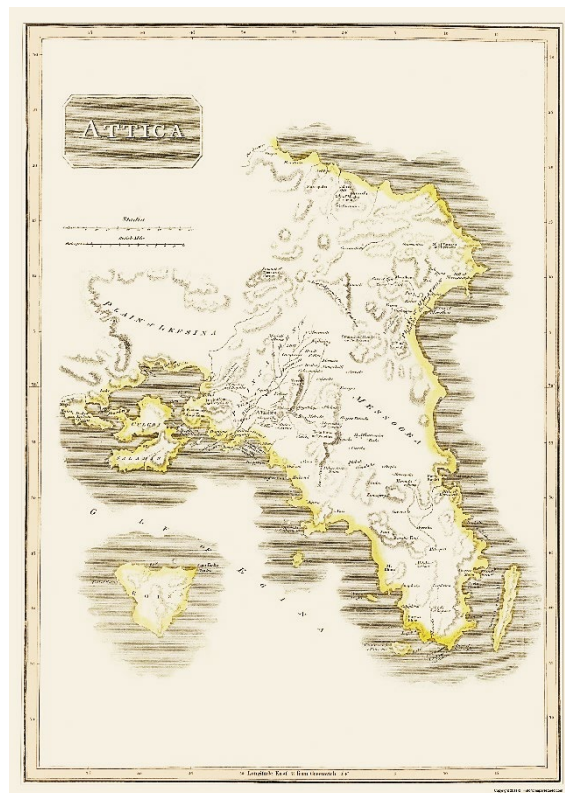
περιοχής όπου οι ευμενείς περιβαλλοντικές συνθήκες, ευνόησαν την παρουσία του ανθρώπου για πολλές χιλιετίες, από τη νεολιθική εποχή, ίσως και παλιότερα.

Είτε πρόκειται για αξιόλογα βυζαντινά μνημεία είτε για ταπεινούς μεταβυζαντινούς ναίσκους, όπως συμβαίνει με τα περισσότερα από αυτά, διακατέχουν μια ιδιαίτερη θέση στις καρδιές των απλών ανθρώπων της περιοχής, επειδή είναι δεμένα με την ίδια τους την ιστορία, την κληρονομιά και την παράδοση.

Εκατόν δέκα περίπου βυζαντινά και μεταβυζαντινά εκκλησάκια, στην περιοχή των Μεσογείων και της Λαυρεωτικής, έχουν καταγραφεί και παρουσιάζονται στην ιστοσελίδα (εννοείται της Μητροπόλεως). Έχουν κτιστεί σε μια σημαντική περίοδο (10ος-19ος αιώνας) από τη μακραίωνη ιστορία και το πλούσιο πολιτισμικό παρελθόν της περιοχής...

...Η στενή σχέση της Αθήνας με τα Μεσόγεια συνεχίζει και μετά τους αρχαίους χρόνους κατά τη χριστιανική περίοδο. Όπως συνάγεται και από το πλήθος των παλαιοχριστιανικών βασιλικών, στην περιοχή υπήρχαν πολλές ακμάζουσες κοινότητες.

Ενδεια και εγκατάλειψη χαρακτηρίζει την περιοχή τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους (6ο-8ο αι.). Λίγες πληροφορίες έχουμε και για τους μεσοβυζαντινούς χρόνους (9ο-12ο αι.), όταν η Αθήνα

έχει καίρια υποβαθμιστεί στα πλαίσια της αχανούς Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Τα σποραδικά ευρήματα της εποχής αυτής πιστοποιούν τη συνέχιση του αγροτικού χαρακτήρα της περιοχής και τα πολυπληθή μνημεία

την τάση των γαιοκτημόνων να ιδρύουν αξιόλογες εκκλησίες μέσα στα κτήματά τους.

Η υστεροβυζαντινή περίοδος (9ο-12ο αι.), χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία των Φράγκων σε ολόκληρη την Αττική και από την εγκατάσταση στα Μεσόγεια των Αρβανιτών (τέλη 14ου αι.), που θα παίξουν αποφασιστικό ρόλο στη μετέπειτα εξελικτική πορεία...

Χρονολογική κατάταξη των ναών

Το πλήθος των εκκλησιών της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής περιόδου, χρονολογείται από το 10ο αιώνα έως το έτος 1900, που τοποθετούνται τα ύστερα μεταβυζαντινά εκκλησιάκια. Οι Περίοδοι με βάση την οποία κατατάσσονται είναι οι ακόλουθες :

Μεσοβυζαντινή Περίοδος: 843-1204

Υστεροβυζαντινή Περίοδος: 1204-1453 (Φραγκοκρατία 1204-1261 και Παλαιολόγεια 1261-1453)

Μεταβυζαντινή Περίοδος: Μετά την Άλωση (1453)...

Χαρακτηριστικά της Εποχής και των Ναών της Βυζαντινής Περιόδου

Κατά τον 9ο αιώνα η Αθήνα με την μητρόπολή της διαδραματίζει σημαντικό ρόλο και αυτό διαφαίνεται στα μνημεία που έχουν διασωθεί στην πόλη των Αθηνών και στην περιφέρειά της.

Αργότερα, κατά τα τέλη του 12ου αιώνα, ανέλαβε τη μητρόπολη της Αθήνας ο λόγιος Μικρασιάτης άγιος Μιχαήλ Χωνιάτης, όταν η πόλη είχε καταστραφεί από την επιδρομή των Σαρακηνών. Ήταν ο τελευταίος μητροπολίτης Αθηνών (1182-1204) πριν από την φραγκική κατάκτηση. Το 1203 υπερασπίστηκε με επιτυχία την πόλη που κινδύνευσε από τον Πελοποννήσιο γαιοκτήμονα Λέοντα Σγουρό. Μετά τη φραγκική κατάκτηση, το 1204, αυτοεξορίστηκε στην Κέα, και συνέχισε από εκεί να υπερασπίζεται

και να προστατεύει το ποίμνιό του. Αργότερα, μετέβη στη Μονή Αγίου Ιωάννου Προδρόμου κοντά στις Θερμοπύλες όπου και πέθανε, στα 1222. Ο επίσκοπος μιλάει με τα καλύτερα λόγια για την περιοχή των Μεσογείων, το φυσικό περιβάλλον και τις παραγωγικές της καλλιέργειες. Την εποχή αυτή έχουμε την ίδρυση σημαντικών μοναστικών κέντρων, όπως η Μονή Καισαριανής και η Μονή του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου του Κυνηγού. Επίσης οικοδομούνται αξιόλογοι ναοί στα Μεσόγεια, από γαιοκτήμονες, της περιοχής, πράγμα που μαρτυρεί κάποια οικονομική ευμάρεια.

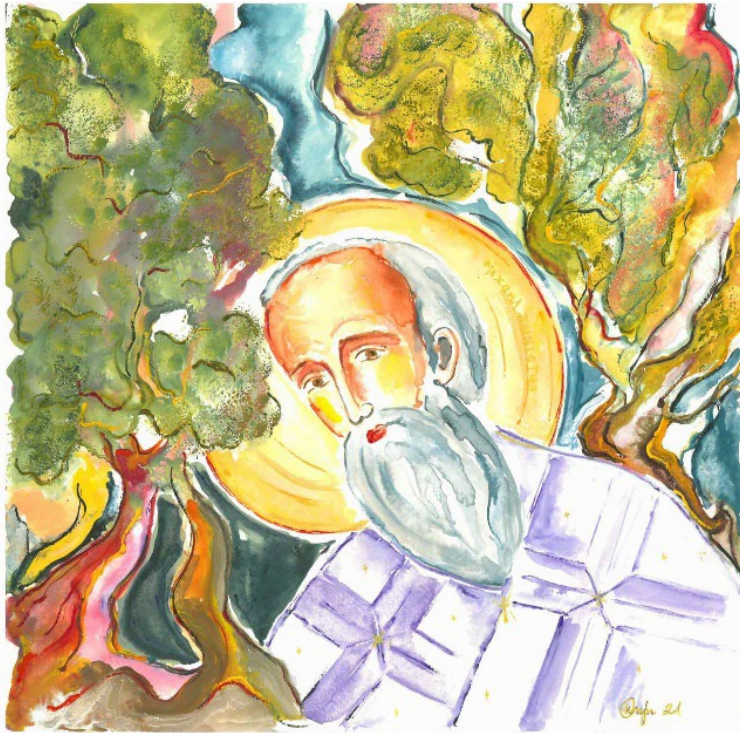
Αργότερα η υστεροβυζαντινή περίοδος χαρακτηρίζεται αρχικά από την κατάκτηση των Φράγκων, που έχουν προβεί στην κατάργηση της Ορθόδοξης Μητρόπολης των Αθηνών και την επιβολή περιορισμών στην πόλη, όμως η ύπαιθρος απολάμβανε μεγαλύτερης ελευθερίας και παρατηρείται αγιογραφική δραστηριότητα, όπως και κάποιες ανακατασκευές, επισκευές ή επεκτάσεις μεσοβυζαντινών ναών ή ακόμα και ανέγερση κάποιων νέων, όπως ο Άγιος Λουκάς Λαμπρικών.

Οι ναοί της περιόδου αυτής χαρακτηρίζονται από τις μικρές διαστάσεις, τη χρησιμοποίηση αρχαίων και παλαιοχριστιανικών υλικών, τις αρμονικές αναλογίες, την άριστη κατασκευή, την ιδιαίτερη επεξεργασία των μορφών και των αισθητικών κριτηρίων, από την επιμέλεια της κατασκευής, το καλλιεργημένο καλλιτεχνικό αισθητήριο, την εξύψωση που προκύπτει από την ενοποίηση των επί μέρους στοιχείων σε ένα ενιαίο σύνολο κάτω από την κυριαρχία συνήθως του τρούλλου.

Σημαντικές είναι και οι σωζόμενες αγιογραφίες της περιόδου αυτής, παρόλο που είναι αποσπασματικές. Στον παλιότερο τοιχογραφικό διάκοσμο που διασώζεται στην περιοχή,

του 11ου αιώνας, στη Μεταμόρφωση Σωτήρος Κορωπίου (εικ. αριστ.), στον Παντοκράτορα και στην Παναγία διακρίνουμε το συνδυασμό της παλιότερης γραμμικής αντίληψης με την προσπάθεια απόδοσης του όγκου. Επίσης ο

Παντοκράτορας είναι προάγγελος της αριστοκρατικής τέχνης της Μονής Δαφνίου. Κατά το 12ο αιώνα και στις αρχές του 13ου έχουμε αξιόλογες αγιογραφίες, όπως στον Παντοκράτορα του τρούλλου των ναΐσκων του Αγίου Νικολάου Χαλιδούς και Αγίας Τριάδας στην Παιανία,

στις αγιογραφίες της Αγίας Κυριακής στην Κερατέα, στην αψίδα των Αγίων Θεοδώρων Πέτα. Επίσης στην περίοδο της Φραγκοκρατίας, το 13ο αιώνα, έχουμε σημαντική παραγωγή τοιχογραφικού διακόσμου στην ύπαιθρο, από όπου συμπεραίνουμε την μεγαλύτερη ελευθερία που είχαν οι κάτοικοι της υπαίθρου σε σχέση με τις πόλεις. Στην εποχή αυτή ανήκουν οι τοιχογραφίες του Αγίου Πέτρου και των Ταξιαρχών Καλυβίων, του Αγίου Γεωργίου Κουβαρά, στο Μαρκόπουλο της Παναγίας Μερρέντα, του Αγίου Γεωργίου Καδί, των Ταξιαρχών Δάγλα και της Παναγίας Βαραμπά, στο Κορωπί του Αγίου Λουκά Λαμπρικών. Οι αγιογραφίες αυτές διαπνέονται από επαρχιακή αντίληψη και συντηρητισμό όμως δεν αγνοούν τα καλλιτεχνικά ρεύματα των μεγάλων κέντρων και δανείζονται με εξαιρετική φειδώ κάποια δυτικά πρότυπα.

Στην Παλαιολόγεια περίοδο (14ο-μέσα 15ου αι.) δεν έχουμε ανεγέρσεις νέων ναών στην περιοχή, και ελάχιστη αγιογραφική δραστηριότητα, πράγμα που μπορεί να αποδοθεί στην περίοδο της σκληρής κυριαρχίας των Καταλανών που διέκοψε βίαια την άνθηση του 13ου αιώνα.

Τυπολογική διάκριση των Ναών της Βυζαντινής Περιόδου

Οι ναοί χρονολογούνται στο 10ο και κυρίως στα τέλη του 12ου και αρχές του 13ου αιώνα και ανήκουν σε διάφορους αρχιτεκτονικούς τύπους, ως ακολούθως:

- στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλλο, όπως η Μεταμόρφωση του Σωτήρος στο Κορυπί (10ος αι.), ο Άγιος Πέτρος στα Καλύβια (12ος-13ος αι. εικ. κάτω αριστερά), τα ερείπια ναού στη θέση «Μοναστηράκι» του Πόρτο Ράφτη,

- στον τύπο του συνεπτυγμένου σταυροειδούς με τρούλλο, η Παναγία Μεσοσπορίτισσα στα Καλύβια (εικ. πάνω δεξιά), ο Άγιος Νικόλαος στη Χαλιδού (εικ. κάτω αριστερά), τα ερείπια του Αγίου Ιωάννη Θεολόγου κοντά στο Σταυρό,

- στον τύπο της μονόκλιτης βασιλικής με τρούλλο, η Αγία Τριάδα Παιανίας,
- στον τύπο ελευθέρου σταυρού με τρούλλο, η αρχική φάση του Ταξιάρχη Δάγλα (εικ. πάνω δεξιά) και της Παναγίας Βαραμπά στο Μαρκόπουλο,

- στον τύπο του μονόχωρου τρίκογχου με τρούλλο, ο Άγιος Δημήτριος Σαρωνικού (εικ. κάτω αριστερά) και η αρχική φάση της Παλαιοπαναγιάς στην Καντζά

- στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής, η μεσοβυζαντινή φάση των Ταξιαρχών των Καλυβίων (εικ. πάνω δεξιά),
- στον τύπο της μονόκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής, ο Άγιος Γεώργιος Κουβαρά (εικ. κάτω),

- στον τύπο της μονόκλιτης θολοσκεπούς βασιλικής, η Αγία Κυριακή Κερατέας, οι Άγιοι Θεόδωροι Πέτα, η πρώτη φάση του Αγίου Γεωργίου Καδί και η Παναγία Μερρέντα στο Μαρκόπουλο (εικ. κάτω)

- στον τύπο του μονόχωρου σταυρεπίστεγου ναού, ο Άγιος Λουκάς Λαμπρικών Κορωπίου (εικ. κάτω).

Παναγία Βαραμπά. Μαρκοπούλου Μεσογαίας

Στέλιου Μουζάκη «Ακιδιογραφήματα σε Εκκλησίες της Νοτιοανατολικής Αττικής. Μια άγνωστη αφιερωτική πρακτική προσπάθεια εικαστικής ερμηνείας τους»:

«Είναι γενικά αποδεκτό ότι οι διάσπαρτες σε όλη την Αττική γη εκκλησίες, αλλά και τα μικρομονάστηρα, διασώζουν πολύτιμα για την ιστορική έρευνα της περιοχής στοιχεία. Αναντίρρητα υποδηλώνουν την αγάπη και τη βαθιά πίστη των απλών ανθρώπων στην παράδοση και την Ορθοδοξία. Όμως όχι λίγες φορές η ύπαρξή τους σημαδεύει την απαρχή της παρουσίας ή έστω αποτελεί το τεκμήριο της οργανωμένης δημιουργίας κάποιου οικισμού και περισσότερο σπάνια κάποιου αρχαίου δήμου.

Συνάμα οι τυπολογικές, μορφολογικές και εικονογραφικές παρατηρήσεις των εκκλησιών, αλλά και οι αγιολογικές και αφιερωτικές επιγραφές που συχνά διασώζουν συναποτελούν και συγκροτούν, όπως πολλές φορές έχει τονιστεί τις μοναδικές μαρτυρίες για την παρουσία, την κοινωνική οικονομική

κατάσταση, αλλά και την εθνολογική διαστρωμάτωση των κατοίκων του συγκεκριμένου χώρου.

Επιπρόσθετα, αναγνωρίζεται ότι η ανάπτυξη της καθόλου χριστιανικής τέχνης συντελέστηκε κυρίως μέσα από την αφιερωτική πρακτική, δημιουργώντας πάμπολλες και ποικίλες μορφές. Έχω τη γνώμη όμως, ότι και οι παραστάσεις που συναντώνται χαραγμένες με κάποιο οξύ όργανο -ακίδα- πάνω στο επίχρισμα των τοιχογραφιών των αγίων ή και σε άλλες σκληρές επιφάνειες κατά κύριο λόγο των εκκλησιών, τα γνωστά ως ακιδογραφήματα, θα πρέπει διαφοροποιούμενα αναμφίβολα από τα γενικότερα αναφερόμενα ως χαράγματα, να θεωρηθούν σαν μια ιδιαίτερη εκδήλωση αυτής της Χριστιανικής Τέχνης.

Τα ακιδογραφήματα, τα οποία σαφώς διακρίνονται κατά το περιεχόμενο από τα χαράγματα, εικονίζουν σταυρούς, ανθρώπους, ζώα, πουλιά, κυνήγια, καράβια, διάφορα σχήματα είναι μία συνήθεια πανάρχαιη που την έχει κληροδοτήσει η παράδοση, φορτωμένη με πολλές δεισιδαιμονίες αλλά και θαυμαστές ιδιότητες. Η πρακτική αυτή που με τον καιρό έγινε συνήθεια σε ορισμένες εκκλησίες ή άλλους ιερούς χώρους, δημιούργησε κυριολεκτικά ένα αληθινό αρχείο, ένα όμως τοπικό αρχείο.

Στα χαράγματα (graffiti) περιλαμβάνονται οι ποικίλου περιεχομένου ενδυμήσεις, αλλά και πολλά από αυτά που αναφέρουν ονόματα ή χρονολογίες. Αποτελούν ένα πλούσιο σε ποικιλία, ιστορικό χρονικό, άγνωστο και ανεκτίμητο στο σύνολό του. Διασώζουν πολύτιμα στοιχεία για επιδημίες, πείνα, ξηρασίες θανάτους διαφόρων σημαντικών για την περιοχή και όχι μόνο προσώπων, συμπληρώνοντας ή επιβεβαιώνοντας με ασφαλή στοιχεία την τοπική ιστορία...

Σίγουρα ως παραστάσεις εμφανίζονται γοητευτικές αλλά και αινιγματικές. Οι περισσότερες έχουν χαραχθεί πάνω στις τοιχογραφίες στον κάμπο ή και στα σώματα των αγίων, καταστρέφοντας όχι λίγες φορές στην παράσταση. Άλλοτε είναι χαραγμένες με αφέλεια, άλλοτε με τόλμη, όμως είναι βέβαιο με επιμονή και μεράκι...

Όλες οι επιφάνειες, εσωτερικά και εξωτερικά είναι κατάλληλες. Η επίπονη και με μεγάλη προσπάθεια χάραξή τους καθορίζεται από τον ίδιο το δημιουργό και περιορίζεται μόνο σε ό,τι αυτός κατά την κρίση του θεωρεί αναγκαίο και απαραίτητο στοιχείο σε τρόπο ώστε να είναι δυνατόν να υπενθυμίζει ή να τονίζει την αιτία για την οποία εκτελείτε αυτή η ενέργεια.

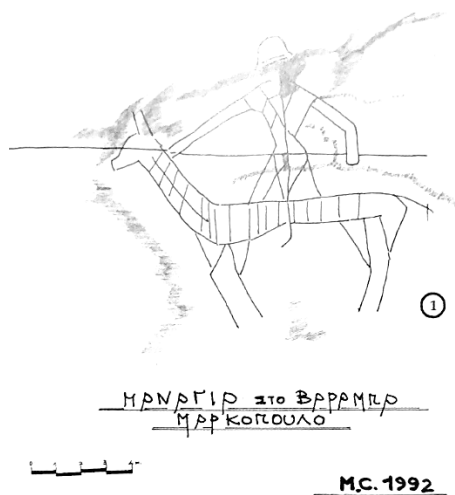
Δεν φαίνεται να ενδιαφέρεται, θα λέγαμε ο δημιουργός, για τις αναλογίες, την κλίμακα, την οπτική γωνία αλλά και τη θέση τους στο χώρο. Είναι ο ίδιος ακριβώς λιτός τρόπος απόδοσης από την πρωτόγονη εποχή. Αυτή άλλωστε είναι και η ειδοποιός, η χαρακτηριστική διαφορά που διακρίνει τα ακιδογραφήματα από τα χαράγματα, δηλαδή τις συνήθεις ενδυμήσεις ή τα χρονικά, όπου οποιοσδήποτε γνωρίζει γράμματα σε δεδομένη χρονική στιγμή εκπληρώνοντας μια απλή ανάγκη του ψυχικού του κόσμου εύκολα μπορεί να τα χαράξει.

Το ακιδογράφημα, έχω τη γνώμη, ότι αποδίδει ολοκληρωμένη μια εικαστική έκφραση ενός έντονου δρασηκευτικού και όχι μόνο συναισθήματος. Μάλιστα, θα μπορούσα να δεχτώ εντονότερου ίσως εκείνου που οδήγησε τους αφιερωτές στη δημιουργία των τοιχογραφιών των εικόνων, όπου πάνω τους είναι αυτά χαραγμένα. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν αποτελεί τυπολογική μίμηση του προτύπου, δεν εξαιρεί τη χρήση του, αντίθετα επαγγέλλεται την μέδεξη στο πρότυπο και εξαίρεται η πιθανή σημασία του. Και βέβαια, ως είναι γνωστό, το εκάστοτε αποτέλεσμα μιας ιδιαίτερης εικαστικής τεχνικής, εφόσον παρέχει υλικό στην καθόλου λειτουργία της τέχνης και μάλιστα με αφαίρεση, δηλαδή αφηρημένες διαστάσεις και μετάδοση μηνύματος, αποτελεί έργο τέχνης...

Την εκκλησία της Παναγίας Βαραμπά στην περιοχή του Μαρκοπούλου, ψηλά στο τύμπανο της δυτικής κεραίας του σταυρού (εικ. αριστερά), πάνω από την είσοδο όπου και η τοιχογραφία της Σταύρωσης βρίσκεται το χάραγμα ενός

ιππέα και λίγο πιο δίπλα τα αντίστοιχα χαράγματα δύο καραβιών. Το συγκεκριμένο χάραγμα, έχω τη γνώμη, ότι αποτελεί τη χαρακτηριστικότερη περίπτωση περιγραφικής απεικόνισης, η οποία μπορεί να ενισχύσει και να συμπληρώσει τα ιστορικά στοιχεία μιας περιοχής.

Η ανέγερση της εκκλησίας τοποθετείται από τους ερευνητές στα τέλη του 12ου ή στις αρχές του 13ου αιώνα. Αντίθετα, η εικονογράφηση πιθανολογούν ότι έγινε στους τελευταίους πριν από την άλωση χρόνους. Στο ακιδογράφημα παριστάνεται ιππέας αρματωμένος, εκτελώντας μια πολύ ζωντανή κίνηση (εικ. αριστερά). Φέρει πολύ μακριά

λόγχη την οποία κρατεί με το δεξί του χέρι, λυγισμένο προς τα πίσω, ενώ με το αριστερό τεντωμένο μπροστά κρατά τα ηνία, τα χαλινάρια του αλόγου. Εμφανίζει ραδινές αλλά σωστές αναλογίες ανθρώπου και αλόγου, ενώ έχει χαραχθεί με ιδιαίτερη προσοχή και η εξάρτηση του ιππέα.

Μπορούμε να διακρίνουμε τη σέλα που κάθεται ο ιππέας, το δώρακα, πλεκτό, μονοκόμματο, αλυσιδωτό με μακριά μανίκια που καλύπτουν, όπως χαρακτηριστικά εικονίζεται και τα δάχτυλα, ενώ την κεφαλή καλύπτει κράνος. Σημειώνονται οριζόντια ζώνη στο ύψος του στήθους και στους ώμους πτέρυγες. Το πόδι φέρεται κολλημένο στα πλευρά του αλόγου.

Το άλογο όμορφα σχεδιασμένο, είναι προφανές ότι καλύπτεται στο σώμα και στο λαιμό με ύφασμα και η κοντή για τις διαδέσιμες αναλογίες ουρά του σίγουρα υποδεικνύει το σύννηδες δέσιμό της.

Δύο είναι κατά τη γνώμη μας τα στοιχεία που δύναται να θεωρηθούν ικανά να μας οδηγήσουν σε κάποια αποδεκτά για την εθνικότητα του συγκεκριμένου υπέρ συμπεράσματα.

Πρώτον, το κράνος που φοράει. Πρόκειται για κράνος κοντό με γείσο απαραίτητο συμπλήρωμα πολεμικής εξάρτυσης, καθαρά βυζαντινό, που

συναντάται το 12ο και κυρίως το 13ο αιώνα, ενώ αντικαθίσταται τον 14ο από το «bascinet», υψηλόκορμο κράνος με ελάσματα που κρύβουν τα αυτιά και τον αυχένα.

Η μακριά λόγχη και ο τρόπος που την κρατεί ο ιππέας αποτελούν το δεύτερο και σημαντικότερο στοιχείο. Τον ελεύθερο αυτό χειρισμό, ο οποίος προϋποθέτει να είναι η λόγχη μακριά και ελαφριά, τον είχαν σε χρήση οι βυζαντινοί μέχρι τα μέσα του 12ου αιώνα, οπότε άλλαξε ο τρόπος του κρατήματός της. Άρχισαν να κρατούν τη λόγχη υπό μάλης, όπως και οι δυτικοί. Για τη νέα στρατηγική όμως, δεν ήταν καθόλου κατάλληλες, οι μέχρι τότε κατασκευαζόμενες και χρησιμοποιούμενες από τον βυζαντινό στρατό ελαφριές λόγχες από καλάμι, γιατί εύκολα λύγιζαν και έτσι καταργήθηκαν.

Πρέπει επομένως να δεχτούμε ότι το χάραγμα εικονίζει ιππέα βυζαντινού ή βυζαντιακού στρατού με μεγάλη πιθανότητα του 13^{ου} αιώνα (εικ. δεξιά).

Είναι βέβαιο ότι αυτό χαρακτήρηκε κάτω από μια έντονη συναισθηματική φόρτιση κάποιου, το πιθανότερο στρατιωτικού χαρακτήρα, γεγονόςτος. Κατά τη γνώμη μας, μόνο μια καταστροφή της περιοχής, ίσως μια λεηλασία, θα μπορούσε να προξενήσει τέτοια φοβερή εντύπωση.

Επομένως, είναι αναγκαίο να ερευνήσουμε ποιο μπορεί να είναι αυτό το σημαντικό στρατιωτικό γεγονός που έλαβε χώρα κατά τον 13ο αιώνα και που είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση βυζαντινού στρατού στην περιοχή.

Η έρευνα των πηγών οδηγεί στην πολιορκία των Αθηνών από το φιλόδοξο και φίλαρχο Λέοντα Σγουρό. Πράγματι, κατά το διάστημα 1203-1204 ο γιος του Άρχοντα του Ναυπλίου Θεοδώρου, ο Λέων Σγουρός, έχοντας περιβληθεί με το αξίωμα του «σεβαστοῦπερτάτου» και έχοντας αποκτήσει δύναμη,

έρχεται από ξηρά και θάλασσα κατά των Αθηνών και την πολιορκεί. Επειδή δεν μπόρεσε να πετύχει το σκοπό του χάρις στις προσπάθειες του Μητροπολίτη της Αθήνας Μιχαήλ Χωνιάτη, αναγκάζεται, αφού λεηλάτησε την Αττική κοντά ένα χρόνο, να προχωρήσει προς τη Θήβα, όπου την κατέλαβε και προς την Εύβοια.

Έχω τη γνώμη ότι αυτή ακριβώς η ηθελημένη κατάθεση και διαιώνιση του συγκεκριμένου συναισθήματος στις λεηλασίες της περιοχής από το ιππικό του Σγουρού ως παντοτινή ενδύμηση υπήρξε γενεσιουργός αιτία της χάραξης της παράστασης.

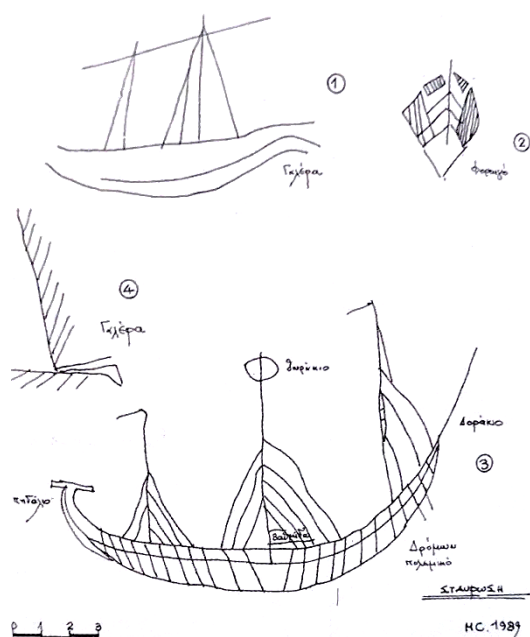

Ο Σγουρός είχε οργανώσει, όπως είναι γνωστό, τον επαρχιακό στρατό του, φρουρά, σύμφωνα με τα αντίστοιχα του βυζαντινού μητροπολιτικού στρατού. Αυτή υπήρξε άλλωστε και η τελευταία εμφάνιση του Βυζαντινού Στρατού στην Αττική, αφού μέσα σε λίγο χρόνο, την Άνοιξη του 1205, εμφανίζονται και εγκαθίστανται οι σιδηρόφρακτοι Φράγκοι ιππότες (εικ. αριστερά).

Οι συγκεκριμένες και σαφείς λεπτομέρειες, η αφαίρεση, το μέγεθος, ο τρόπος χάραξης και η μορφολογία γενικά της

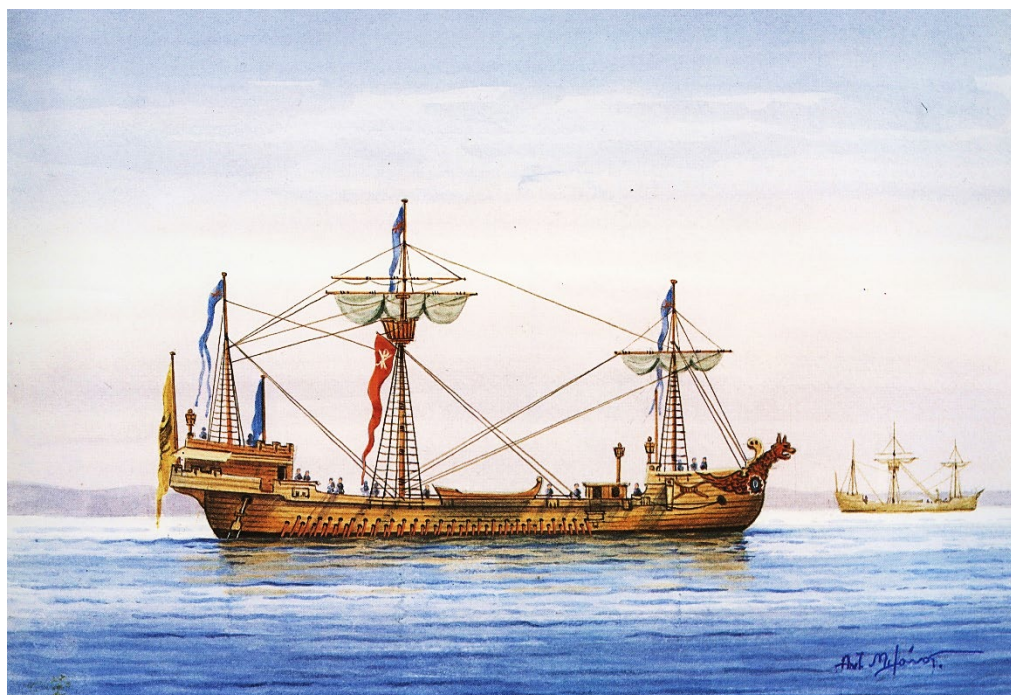
παράστασης μας επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι ο χαρακτήρας είναι φιλικά προσκείμενος με το αντικείμενο, ειδικότερα από το δέσιμο της ουράς του αλόγου, του κράνους με το γείσο, απόδοση καθαρά ζωγραφική, όπως και η κεφαλή του αλόγου, σίγουρα χαρακτηρίζουν άνθρωπο που έχει τις αναγκαίες για αυτό γνώσεις και εμπειρίες. Μάλιστα, θα μπορούσαμε να αναγνωρίσουμε συγγενικά στοιχεία με τις μικρογραφίες του κώδικα του Μεγάλου

Αλεξάνδρου. Είναι πολύ πιθανόν να επρόκειτο για μοναχό, όπου εγκαταβιούσε σε κάποιο από τα πολυπληθή μικρομοναστήρια της περιοχής.

Η χρονολόγηση του χαράγματος του ιππέα στις αρχές του 13ου αιώνα αναγνωρίζει ως χρόνο ανέγερσης της εκκλησίας τα τέλη του 12ου αιώνα. Θέση που είναι σύμφωνη και με την πρόσφατη αναχρονολόγηση που έχει γίνει από τον καθηγητή Χαράλαμπο Μπούρα και την αείμνηστη Λασκαρίνα Μπούρα στο βιβλίο τους για το συγκεκριμένο αιώνα. Ταυτόχρονα αναγνωρίζει και τοποθετεί χρονικά και την

τοιχογραφία της. Ένα ακόμη στοιχείο που συνηγορεί στην άποψη αυτή είναι και το χάραγμα βυζαντινού πολεμικού καραβιού, πιθανά «δρόμων» (εικ. αριστερά), που βρίσκεται δίπλα από τον ιππέα...».

Δρόμων

Αγία Κυριακή Κερατέας

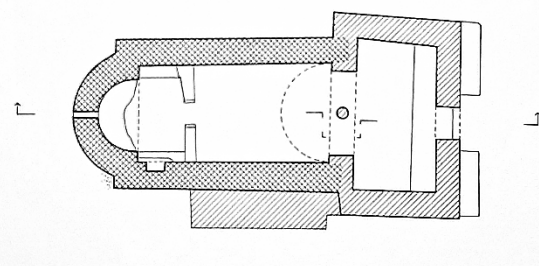
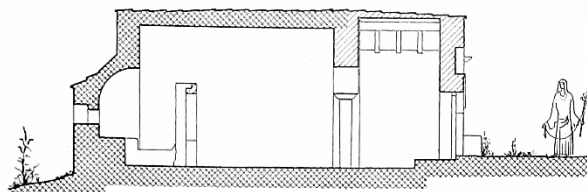
Το εκκλησάκι της Αγίας Κυριακής βρίσκεται στη Λεωφόρο Λαυρίου, 700 μ. από τον ναό της Αγίας Τριάδος και 1.5 χλμ. περίπου από το κέντρο της Κερατέας.

Η περιοχή, που άλλοτε ήταν γνωστή σαν Μεγάλη Αυλή, είναι σχεδόν ακατοίκητη σήμερα. Το εξωκλήσι βρίσκεται στο μέσο της κοιλάδας, ανάμεσα σε αγρούς, με το όρος Πανί να υψώνεται προς τα νοτιοδυτικά. Στην περιοχή αυτή παρατηρήθηκαν παλιότερα αξιοσημείωτα ερείπια αρχαιότητας, ίχνη από τοίχους και οικοδομικό υλικό, όπως και άφθονα όστρακα. Αυτό έκανε μερικούς συγγραφείς να υποθέσουν ότι εκεί βρισκόταν ο αρχαίος αττικός δήμος Κεφαλή, όμως σήμερα επικρατεί η άποψη ότι ο δήμος Κεφαλή βρισκόταν προς το ανατολικό άκρο της Κερατέας, κοντά στον Άγιο Σεραφείμ, στην περιοχή Ρουτζέρι 1 χλμ. από το κέντρο της πόλεως.

Η Αγία Κυριακή είναι ένας μικρός μονόχωρος ναός του 12ου αιώνας, που έχει γίνει αντικείμενο μελέτης και έρευνας για το σπουδαίο τοιχογραφικό του διάκοσμο, καθότι διασώζει τοιχογραφίες προ του 1200.

Περιγραφή του Ναού

*Αγία Κυριακή στην Κερατέα.
Τομή κατά μήκος και κάτοψη.

«Το ναύδριο είναι μια μονόχωρη καμαροσκέπαστη βασιλική των βυζαντινών χρόνων (του τέλους της μεσοβυζαντινής περιόδου, 11ος-12ος αιώνας), με δέριχτη στέγη και νεότερη κεράμωση. Ανατολικά ο ναός καταλήγει σε μια χαμηλή, ευρύχωρη, ημικυκλική κόγχη Ιερού, με ένα στενόμακρο παράθυρο, τύπου πολεμίστρας, που είναι το

μοναδικό παράθυρο σε ολόκληρο το ναό. Στη βάση του παραθύρου είναι εντοιχισμένη επιτύμβια μαρμαρίνη πλάκα με την επιγραφή : «Αρτέμιον Ευκράτου Μιλησία». Στο δυτικό μέρος έχει προστεθεί μεταγενέστερος πρόναος που προεξέχει κατά πλάτος του κυρίως ναού. Οι διαστάσεις του κυρίως ναού είναι περίπου 3.70 x 5.20 μ. και του νάρθηκα 4.75 x 3.00 μ., χωρίς την κόγχη. Η προσθήκη του πλατύτερου νάρθηκα σε σχέση με το μικρό ύψος (3.30 μ.), «ταπεινώνει» το ναό στην πρόσοψη του. Η είσοδος στο ναό γίνεται από μία τοξωτή θύρα με υπέρθυρο κόγχη. Δεξιά και αριστερά του υπερθύρου είναι εντοιχισμένα δύο παλαιοχριστιανικά επιθήματα, με ανάγλυφους σταυρούς μέσα σε κύκλους. Από το νάρθηκα (πρόναο) η είσοδος στον κυρίως ναό γίνεται

από ένα δίλοβο άνοιγμα (δίβηλος), που σχηματίζεται από δύο τόξα που στηρίζονται στο μέσον σε ένα αρράβδωτο χαμηλό κίονα. Η δίβηλος με όλο το δυτικό τμήμα του

κυρίως ναού ανήκει σε μεταγενέστερη εποχή, χωρίς αυτή η οικοδομική φάση του ναού να έχει γίνει δυνατό να χρονολογηθεί. Το τέμπλο του 19ου αι. είναι κτιστό με μία είσοδο».

Τοιχογραφικός διάκοσμος

«Η ιδιαιτερότητα του ναού, που προκαλεί και το ενδιαφέρον γύρω από αυτόν, είναι οι τοιχογραφίες του, λόγω της παλαιότητας τους και της τέχνης τους. Οι τοιχογραφίες είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσες γεμάτες ζωή και δύναμη.

Έχουν προφανή ανατολιζουσα επίδραση. Στο βόρειο τοίχο βρίσκονται οι Μυροφόρες, η Έγερση του Λαζάρου, η εις Αθήν Κάθοδος και μια σπάνια υπερμεγέθους παράσταση του αγίου Ευσταδίου, όπου ο άγιος εικονίζεται επάνω σε ωραίο άσπρο άλογο, ενώ στο επάνω μέρος της παράστασης -στα δεξιά- εικονίζεται το ελάφι με φωτοστέφανο, απ' το γνωστό όραμα του αγίου. Στο νότιο τοίχο βρίσκονται η Βαϊφόρος, η Ύπαπαντή, η Γέννηση και κάτω δύο άγιοι. Στην κορυφή του Ιερού εικονίζεται η Ανάληψη ενώ στην αψίδα εικονίζεται η Θεοτόκος, ένδρונה, βρεφοκρατούσα, ανάμεσα σε αγγέλους, καθώς και ο Μελισμός. Στον άξονα του ψηλότερου σημείου της καμάρας είναι ζωγραφισμένο ενδιαφέρον παλαιότατο κόσμημα (εικ. αριστερά).

Στις αγιογραφίες εργάστηκαν δύο ζωγράφοι, όμως το έργο φαίνεται να ανήκει σε μια χρονολογική φάση, που έχει πλέον προσδιοριστεί επακριβώς, βάσει ανεξίτηλης επιγραφής που βρέθηκε στη νότια πλευρά της κόγχης του Ιερού και παραπέμπει στο έτος 1197. Η επιγραφή βρέθηκε μετά από εργασίες συντήρησης του 1984, όπου αποκαλύφθηκαν και άλλες παραστάσεις που ήταν εντελώς άγνωστες, όπως η Κοίμηση της Θεοτόκου, η Μεταμόρφωση του Σωτήρος, ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, ο άγιος Γεώργιος και ο άγιος Θεόδωρος.

Σε εργασία της Ντούλας Μουρίκη αναγνωρίζονται κοινά τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά στον τοιχογραφικό διάκοσμο τεσσάρων ναών του 13ου

αιώνα, του Σωτήρα στο Αλεποχώρι Μεγάρων, των Ταξιαρχών στο Μαρκόπουλο, της Όμορφης Εκκλησιάς στην Αίγινα και της Αγίας Κυριακής στην Κερατέα. Αναγνωρίζεται στις αγιογραφίες η έντονη εξάρτηση από την τεχνοτροπία της εποχής των Κομνηνών και τεχνοτροπική και αισθητική συγγένεια με ρομαντικές τοιχογραφίες».

Παράσταση της Υπαπαντής.

«Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η τοιχογραφία της Υπαπαντής πρώτον, λόγω της γεωμετρικής ισορροπίας της.

Στον γνωστό εικονογραφικό τύπο ο πρεσβύτες Συμεών με τον Χριστό στην αγκαλιά του είναι από τη μία μεριά και από την άλλη η Παναγία, η προφήτισσα Άννα και ο Ιωσήφ.

Στην Ύπαπαντή της Κερατέας, δεξιά - όπως βλέπουμε την σύνδεση - είναι η Παναγία με τον Ιωσήφ και αριστερά ο Συμεών με τον νηπιάσαντα Κύριο και την Προφήτισσα Άννα πίσω του. Άρα διαμορφώνονται δύο ζεύγη. Το «οικογενειακό» και το «προφητικό».

Δεύτερον, λόγω του αγκαλοφορούμενου Χριστού από τον Συμεών.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Ανδρέα Ευγγόπουλο, υπάρχουν δύο βασικοί εικονογραφικοί τύποι του θέματος της Ύπαπαντής, και κριτήριο για τη διάκρισή τους αποτελεί το αν το Θείο Βρέφος βρίσκεται στα χέρια της Παναγίας ή του Συμεών. Στα αρχαιότερα γνωστά παραδείγματα της εικόνας που έχουν σωθεί μέχρι τις μέρες μας, ακολουθείται ο πρώτος τύπος, σύμφωνα με τον οποίο το Βρέφος κρατά η Παναγία. Ο εικονογραφικός τύπος που παρουσιάζει τον Χριστό στα χέρια της Παναγίας ήταν ο επικρατέστερος μέχρι τις αρχές του 14ου αιώνα, ενώ ο δεύτερος τύπος, με τον Συμεών να κρατά τον μικρό Χριστό, είχε αρχίσει να γίνεται πολύ γνωστός ήδη από τα μέσα του 12ου αιώνα. Επομένως, η Ύπαπαντή της Αγίας Κυριακής στην Κερατέα είναι από τα πρώτα δείγματα του νέου εικονογραφικού τύπου.

Αξίζει να σημειωθεί πάντως, ότι το νήπιο κινείται δυναμικά προς την μητέρα του, την Παναγία, η οποία μας το υποδεικνύει με μία εξπρεσιονιστική κίνηση των χειρών της, σα να περιμένει, ακόμα, να το αγκαλιάσει εκ νέου.

Στο βιβλίο «Εκκλησίες της Αττικής» που αναφέραμε νωρίτερα οι μελετητές σημειώνουν ότι η τοιχογραφία της Ύπαπαντής έχει την Θεοτόκο με την ίδια όπως στην Κερατέα στάση των χειρών (θέση πολύ σπάνια) με μια άλλη παράσταση της Ύπαπαντής, που σώζεται στον ναό του Αγίου Βλασίου στην Απουλία της Κάτω Ιταλίας και είναι χρονολογημένη επίσης το 1197».

Παράσταση του Μελισμού

Το βιβλίο της Χαράς Κωνσταντινίδη «Ο μελισμός. Οι συλλειτουργούντες ιεράρχες και οι άγγελοι διάκονοι μπροστά στην αγία Τράπεζα με τα τίμια δώρα ή τον ευχαριστιακό Χριστό» του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών που εκδόθηκε στην Θεσσαλονίκη το 2008, διαβάζουμε.

«...Μια νέα απεικόνιση, εκείνη του τελείως γυμνού ευχαριστιακού Χριστού παρατηρείται στο ναό της Αγίας Κυριακής στην Κερατέα και στον Αρχάγγελο στα Λεύκαρα. Πάνω στην αγία Τράπεζα εικονίζεται ο Χριστός ξαπλωμένος στο δίσκο, ζωντανός, νήπιο, ευλογεί με το δεξί, τελείως γυμνός, χωρίς την κάλυψη του Αέρα. Η λεπτομέρεια παραπέμπει σε πιο συγκεκριμένες στιγμές του τελετουργικού, οι οποίες άπτονται των πράξεων του λογιισμού και του καθαγιασμού των τιμίων δώρων. Ακάλυπτος είναι ο αμνός μόνο στην προσκομιδή όταν γίνεται ο λογιισμός και κατά την αγία Αναφορά, όταν προσφώνονται τα λόγια της σύστασης του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Η παρουσία στις παραστάσεις του Μελισμού στον χώρο της Αττικής, όπως στην Αγία Κυριακή στην Κερατέα, μπορεί να συνδεθεί με τη δυναμική προσωπικότητα του Μητροπολίτη Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτη, ο οποίος είχε άμεση επαφή με τον Κωνσταντινούπολη.

Ο ευχαριστιακός Χριστός, τελείως γυμνό παιδί στο δίσκο επαναλήφθηκε σε αρκετές παραστάσεις του 13ου, του 14ου και του 15ου αιώνα. Στην αγία Τράπεζα της Αγίας Κυριακής στην Κερατέα ο ευχαριστιακός Χριστός βρίσκεται ζωντανός, ξαπλωμένος στον δίσκο ως νήπιο και πλαισιώνεται από τέσσερεις συλλειτουργούντες Ιεράρχες κάτω από τοξοστοιχία. Από τις αρχές του 13ου αιώνα, οι Ιεράρχες προβάλλονται κάτω από συνεχή γραπτά τόξα, όπως στην Αγία Κυριακή, ένα εικονογραφικό στοιχείο που θυμίζει το ερεισίνωτο του επισκοπικού θρόνου και παραπέμπει στη ρήση του ιερού Χρυσοστόμου ότι ο θρόνος της ιεροσύνης ιδρύεται στον Ουρανό...»

Παράσταση συλλειτουργούντων Ιεραρχών

Στην Κόγχη του Ιερού Βήματος της Αγίας Κυριακής την παράσταση του Μελισμού πλαισιώνουν τέσσερις συλλειτουργούντες Ιεράρχες, οι οποίοι πλαισιώνονται έκαστος με τοξοστοιχία εν είδει ερεισίνωτου θρόνου. Αναγνωρίζονται βορείως του φωτιστικού ανοίγματος της κόγχης ο ιερός Χρυσόστομος και ο άγιος Νικόλαος (εικ. άνω), ενώ στην νότια πλευρά ο μέγας Βασίλειος και ένας αδιάγνωστος ιεράρχης καθώς η επιγραφή που τον συνοδεύει είναι δυσανάγνωστη. Μπορούμε όμως εύκολα να ξεχωρίσουμε γράμματα όπως το ιώτα, το ωμέγα, το δήτα, το οποίο συμπλέκεται και ίσως να σχηματίζει και ένα θήτα (εικ. επόμενης σελίδας).

Στο Αρχαιολογικό Δελτίο διαβάζουμε την πρόταση των συντηρητών και των αρχαιολόγων οι οποίοι προτείνουν βάσει των ανωτέρω ότι ίσως πρόκειται περί του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Όμως όπως γνωρίζουμε ουδέποτε ο ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος εικονίστηκε με ιερατικά άμφια, σαν να είχε ανάγκη να περιβληθεί σύμβολα της αποστολικής αξίας και αυθεντίας του. Αλλά και έτσι να είχε συμβεί δεν θα τοποθετούνταν τελευταίος στην

σειρά των συλλειτουργούντων και να έπεται του Βασιλείου και του Χρυσοστόμου.

Εάν θεωρηθεί ότι ο Χωνιάτης είναι εκείνος που έχει καταρτίσει το εικονογραφικό πρόγραμμα, όπως π.χ. στην Κέα στον ναό του Αγ. Παντελεήμωνος, που φέρεται ότι επιμελήθηκε την αιογράφησή του, ίσως και εδώ να λειτούργησε με το ίδιο σκεπτικό. Στην Κέα και στην κόγχη του Ιερού Βήματος το αρχιερατικό σύνθρονο πλαισιώνεται από συλλειτουργούντες τους μέγα Βασίλειο, Ιωάννη Χρυσόστομο, Γρηγόριο Θεολόγο, μέγα Αθανάσιο, Πολύκαρπο Σμύρνης και Διονύσιο Αρεοπαγίτη (εικ. επόμενης σελίδας).

Όπως σχολιάζει ο καθηγητής Αριστείδης Πανώτης, ο άγιος Μιχαήλ ήταν ο μόνος που είχε την παιδεία να κατευθύνει τους ζωγράφους ώστε να επιτευχθεί το αποτέλεσμα που βλέπουμε, δηλαδή Ιεράρχες με φελόνια που φέρουν πολυσταύριο αναλόγως της θέσεως που κατέχει η επισκοπή τους στο συνταγματίο. Η παρουσία των Πολυκάρπου και Διονυσίου μαρτυρούν τον

ιδύοντα νου. Ο Χωνιάτης επιλέγει τον Πολύκαρπο ως τον προστάτη, μεγάλο άγιο, μάρτυρα και επίσκοπο της Σμύρνης καθώς ο Χωνιάτης είναι Μικρασιάτης στην καταγωγή. Ο αγ. Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης τοποθετείται ως ο πρώτος επίσκοπος των Αθηνών, διάδοχος του οποίου είναι ο Μιχαήλ και του οποίου τις μεσιτείες θέλει να εξασφαλίσει.

Κατ' αυτήν την λογική είναι ίσως πιθανότερο και το θέτω προς συζήτηση στους ερευνητές, ότι η αγία Κυριακή της Κερατέας είναι ένα μνημείο στο οποίο ο Χωνιάτης εξιστορεί την τρέχουσα εκκλησιαστική ιστορία, θεολογία και επικαιρότητα. Εάν στην Κερατέα έχουμε μια από τις πρώτες παραστάσεις του μεγάλου και θεολογικότατου εικονογραφικού λειτουργικού θέματος του Μελισμού είναι διότι ο Μητροπολίτης των Αθηνών αποτυπώνει την σαφή θεολογική θέση της Εκκλησίας, ως απάντηση στις Χριστολογικές έριδες του 12ου αιώνας. Όχι μόνο με τον τρόπο αυτό αποτυπώνει την εκκλησιαστική ιστορία, όχι μόνο κατηχεί τον πιστό λαό, αλλά επιλέγει να τιμήσει και τους πρωταγωνιστές... Γνωρίζουμε ότι στις Συνόδους που έλαβαν χώρα στην Κωνσταντινούπολη για τα θέματα της Θείας Κοινωνίας και της σχέσεως Θεού Πατρός και Χριστού έλαβε μέρος και ο όμορος στην Μητρόπολη Αθηνών, Μητροπολίτης Θηβών άγιος Ιωάννης ο

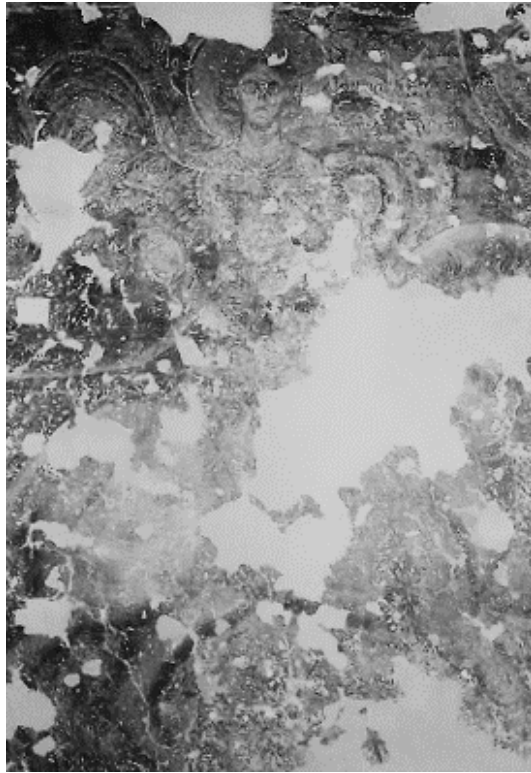
Καλοκτένης, ο επικληθείς, έτι ζων, ως ο νέος ελεήμων! Ο Χωνιάτης είχε αλληλογραφία με τον γέροντα Μητροπολίτη Θηβών, ο οποίος εκοιμήθη το 1190.

Φρονώ ότι ο δυσανάγνωστος ιεράρχης στην Αγία Κυριακή που συνοδεύεται από τα γράμματα Ι, Ω, Θ και Β δεν είναι άλλος παρά ο Ιωάννης Θηβών και σε καμία περίπτωση ο ευαγγελιστής Θεολόγος. Εάν εξαιρέσουμε τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά με τα κοντά γένια, όπως εικονίζεται και σε τοιχογραφία στην Παναγία Σκριπού στον Ορχομενό (εικ. δεξιά) ενισχύεται η άποψη αυτή και από την παρουσία του αγίου Νικολάου στην αντίστοιχη θέση της εν λόγω κόγχης.

Ο άγιος Νικόλαος, ο θαυματουργός, επιδόθηκε σε αμέτρητα έργα φιλανθρωπίας και ευποιίας, όπως ο Καλοκτένης· ο Νικόλαος έγινε επίσκοπος Μύρων με θεοσημεία όπως και ο Καλοκτένης· ο Νικόλαος επίσης έλαβε μέρος και στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο που θεολόγησε περί του ομοουσίου Πατρός και Υιού, όπως και ο Καλοκτένης στην Σύνοδο που ερμήνευσε το «ό Πατήρ μου μείζον μου έστι». Όμως η παρουσία του αγίου Νικολάου ερμηνεύεται και αλλιώς. Ο διδάσκαλος του Χωνιάτη, ο Ευστάδιος Θεσσαλονίκης πριν καταλάβει τον θρόνο της Συμβασιλεύουσας ήταν επίσκοπος Μύρων της Λυκίας! Ακολούθως θα γίνει αντιληπτή η όλη σύνδεση...

Παράσταση αγίου Ευσταθίου.

Αξίζει να σταθούμε στην υπερμεγέθη τοιχογραφία του εφίππου αγίου Ευσταθίου (εικ. άνω αριστερά) οραματιζομένου τον Χριστό ως κερασφόρο έλαφο μετά Σταυρού (εικ. άνω δεξιά). Ίσως να μην είναι τυχαία η επιλογή της ιστόρησης του συγκεκριμένου αγίου στον εν λόγω ναό της Αγίας Κυριακής. Ας θυμηθούμε ότι στο μοναδικό φωτιστικό άνοιγμα του οικοδομήματος είναι εντοιχισμένη επιγραφή αφιερωματική σε προγενέστερη λατρευτική χρήση του χώρου στην Αρτέμιδα, θεότητα που έχει ως σύμβολο το ελάφι. Εξάλλου ο ναός της Αγίας Κυριακής δεν έχει πουθενά μέσα στο εικονογραφικό πρόγραμμα την μορφή της αγίας, αλλά και στην αρβανίτικη ντοπιολαλιά ο ναός ονομάζεται «Σίνε Ντίλιε», το οποίο αποδίδεται ως Άγιος Ήλιος...

Η χρονολογία όμως που αποκαλύφθηκε σημειωμένη στην κόγχη του Ιερού Βήματος ως ημερομηνία εκτέλεσης της εικονογραφικής θεματολογίας του ναού είναι το 1197, δηλαδή όταν επιχώριος Μητροπολίτης ήταν ο άγιος Μιχαήλ. Αν συνδυάσουμε στα δεδομένα αυτά την κοίμηση του Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ευσταθίου του Καταφλώρον, του διδασκάλου

και μέντορος του αγίου Μιχαήλ, η οποία συνέβη το 1195/6 (ο Χωνιάτης εκφωνεί προς τιμήν του διδασκάλου του την γνωστή Μονωδία στην Αθήνα), δεν μοιάζει απίθανο η τοιχογραφία της Κερατέας να έγινε από τον άγιο Μιχαήλ εις μνήμην του υπομνηματιστή του Ομήρου και διδασκάλου του, του Ευσταδίου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης.

Ο Ευστάδιος, ο οποίος πριν αναλάβει την Μητρόπολη της Θεσσαλονίκης ήταν επίσκοπος Μύρων της Λυκίας, αναδείχθηκε λίγο μετά την κοίμησή του ως άγιος από τους Θεσσαλονικείς, με τους οποίους δεν είχε τις καλύτερες σχέσεις... Παρ' όλα αυτά ο άγιος Μιχαήλ καταγράφει στην εν λόγω Μονωδία θεραπείες ασθενών που προσήλθαν να προσκυνήσουν στον τάφο του διδασκάλου του.

19 Δεκεμβρίου 1982. Αγία Κυριακή Κερατέας. Από δεξιά οι επιφανείς βυζαντινολόγοι: Ρόμπιν Κόρμακ (Αγγλία), Παναγιώτης Βοκοτόπουλος, Ζακλίν Λαφοντέν Ντοζόν (Βέλγιο), Μ. Χατζηδάκης, Μαρσέλ Ρέσλε (Γερμανία), Μάρα Μποφιόλι (Ιταλία), Νανώ Χατζηδάκη, Αθανάσιος Παπαγεωργίου (Κύπρος) και Νίκος Ζίας (φωτ.: Γιάννα Μπίθα). Από εκδρομή σε βυζαντινές εκκλησίες στα Μεσόγεια της Διεθνούς Επιτροπής εμπειρογνομώνων για το ευρετήριο βυζαντινών τοιχογραφιών. Η επιτροπή συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία του Μ. Χατζηδάκη, ετέθη υπό την αιγίδα της Ακαδημίας Αθηνών και πραγματοποιήσε τριήμερες εργασίες (17-20 Δεκ. 1982) σε αίθουσα της Ακαδημίας. Πρώτοι καρποί αυτής της πρωτοβουλίας το «Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Σουηδίας» (εκδ. 1988) της Ελίζαμπεθ Πιλτζ και στη χώρα μας, το «Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Κυθέρων» των Μ. Χατζηδάκη και Ιωάννας Μπίθα (εκδ. 1997). Το Κέντρο Ερευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης της Ακαδημίας Αθηνών ανέλαβε να στηρίξει, ερευνητικά και εκδοτικά, το σχετικό πρόγραμμα κάτω από τον γενικό τίτλο: «Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος». Στο στάδιο της προετοιμασίας και καθώς τα είχε προγραμματίσει ο Μ. Χατζηδάκης, βρίσκεται η ευρετηρίαση των τοιχογραφιών για τα νησιά Χάλκη, Τήλο, Ρόδο και πόλη της Βέροιας. Η απουσία του θα αποδείξει αν οι δομές του Κέντρου παραμένουν στέρεες και ικανές να συνεχίσουν το φιλόδοξο πρόγραμμα.

Φωτογραφία με κορυφαίους Βυζαντινολόγους στην Αγ. Κυριακή Κερατέας που δημοσιεύθηκε την 24^η Δεκεμβρίου 1995 στο ένθετο αφιέρωμα «Επτά Ημέρες» της Καθημερινής με θέμα την Βυζαντινή Αθήνα

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Επισήμανση στην εικονογραφία του αγίου Δημητρίου του μυροβλύτου.

Στην Αγία Κυριακή μεταξύ των τοιχογραφιών σώζεται και εκείνη του αγίου Δημητρίου του μυροβλύτου ως στρατιώτου.

Στις 7 Ιουλίου 1999 και κατά την ώρα της Θείας Λειτουργίας στην εορτάζουσα εκκλησία της Αγίας Κυριακής, στεκόμουν ακουμπισμένος στον τοίχο. Κάποια στιγμή γυρίζοντας το κεφάλι μου και παρατηρώντας την εικόνα του Αγίου Δημητρίου που ήταν ακριβώς ενώπιον του προσώπου μου, παρατήρησα ότι έφερε ένα στίγμα στο πιγούνι του, που έμοιαζε με

λεκέ. Αυτό με προβλημάτισε, καθώς πριν από μερικά έτη είχαν ολοκληρωθεί οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών από την αρμόδια υπηρεσία και ένας τέτοιος λεκές ήταν αδικαιολόγητος. Πώς προέκυψε σε ένα μνημείο που παραμένει κλειστό καθ' όλη τη διάρκεια του έτους και στην εορτή του, που είναι προσβάσιμο, ελάχιστοι το επισκέπτονται καθώς οι καιρικές συνθήκες συνήθως δεν ευνοούν την μετακίνηση των πιστών σε μια ικανή απόσταση από το κέντρο της Κερατέας, λόγω της υπερβολικής ζέστης;

Μετά από αυτό παρατήρησα ότι σε πολλές βυζαντινές εικόνες εμφανίζεται ο άγιος Δημήτριος να φέρει ένα στίγμα στο πιγούνι του, το οποίο δεν έχει επισημανθεί -απ' όσο εγώ γνωρίζω- από κανέναν μέχρι σήμερα μελέτη. Παρά τις προσπάθειές μου να εντοπίσω την πηγή και την αιτία εισαγωγής μιας τέτοιας προσωπογραφικής λεπτομέρειας σε έναν πολύ δημοφιλή άγιο και με αδιάκοπες απεικονίσεις του μέχρι τις ημέρες μας, δεν κατόρθωσα το παραμικρό...

Στις εικόνες που ενδεικτικώς ακολουθούν μπορεί ο καθένας να διαπιστώσει ότι δεν πρόκειται περί ενός τυχαίου σημαδιού από χρώμα ή από φθορά, αλλά περί ενός συγκεκριμένου προσωπογραφικού χαρακτηριστικού που αποδίδουν στον άγιο Δημήτριο από κάποια συγκεκριμένη χρονική στιγμή οπότε και εμφανίζεται, διαδίδεται και μετά την παρέλευση κάποιων αιώνων λησμονείται.

Σε συνδυασμό με τα όσα προανέφερα για τον Χωνιάτη και τον Ευστάδιο Θεσσαλονίκης και με δεδομένο ότι το στίγμα αυτό εμφανίζεται στο πρόσωπο του αγίου Δημητρίου κατά την περίοδο της αρχιερατείας του Ευσταδίου στη Θεσσαλονίκη, μ' έκανε να εικάσω ότι ίσως σε κάποια εμφάνιση του αγίου Δημητρίου παρατήρησε αυτός που τον είδε ότι φέρει ένα στίγμα στο πρόσωπο. Η προειδοποίηση του Ευσταδίου προς τους Θεσσαλονικείς συμπατριώτες του ότι ο άγιος Δημήτριος θα τους εγκατέλειπε αν δεν μετανοούσαν, τι άλλο θα μπορούσε να σημαίνει αν όχι προσωπική εμπειρία του Ευσταδίου με τον άγιο Δημήτριο;

Οι Θεσσαλονίκης αισθάνθηκαν την εγκατάλειψη αυτή μετά την άλωση και ο άγιος Μιχαήλ ο Χωνιάτης στη Μονωδία του θρηνεί τη Θεσσαλονίκη για την άλωσή της από τους Νορμανδούς. *«Η Θεσσαλονίκη ήταν, λέει, μια ευδαίμων πόλη, γιατί είχε κοντά της τον καλό της ποιμένα, τον καθηγητή της, τον σοφό, τον σωτήρα, τον πολιούχο, τον πρόβολο και κίονα τον άγιο Δημήτριο. Μετά την άλωση η πόλη έμεινε χήρα, χωρίς προστάτη, γυμνή από προστασία».*

Ωστόσο εάν κάποιος γνωρίζει κάτι περί αυτού θα ήταν πολύ χρήσιμο και ωραίο να το καταθέσει.

Στο μνημείο μας τώρα ο άγιος Δημήτριος, ο σωσίπατρις και φιλόπολις πολιούχος της Θεσσαλονίκης, βρίσκεται δίπλα ακριβώς στην μεγάλη τοιχογραφία του μάρτυρος αγίου Ευσταδίου, προστάτου του κεκοιμημένου Αρχιεπίσκοπος των Θεσσαλονικέων Ευσταδίου του Καταφλώρον.

Η αρχαιότερη παράσταση με στίγμα στο πρόσωπο του αγίου Δημητρίου βρίσκεται στους Αγ. Αναργύρους Καστοριάς και χρονολογείται στα 1180. Η άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς έγινε στις 24 Αυγούστου 1185...

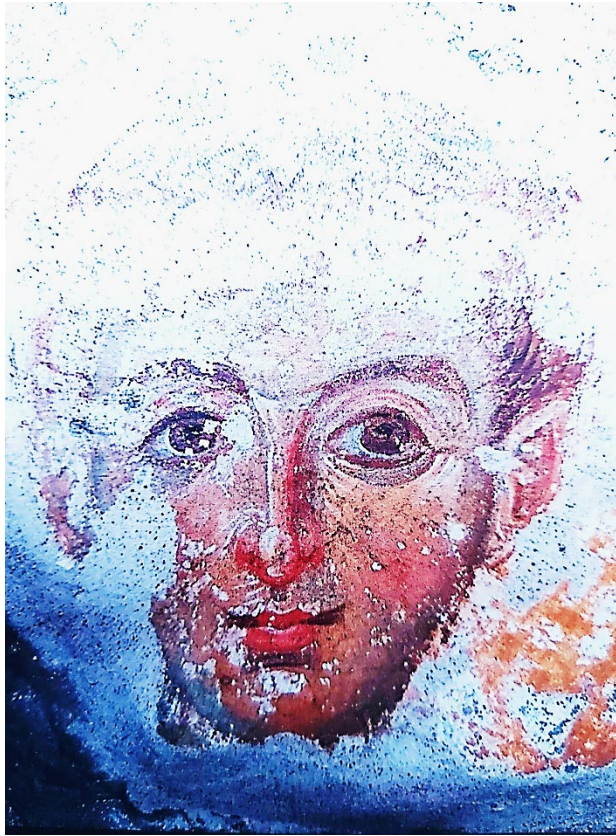

Θα επανέλθουμε σε επόμενα αφιερώματα τόσο στην Αγία Κυριακή Κερατέας όσο και σε άλλα μνημεία, ώστε να κατορθώσουμε να αντιληφθούμε τη δράση του αγίου Μιχαήλ.

